

ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
і м. К. Д. УШИНСЬКОГО

На правах рукопису

КУЗНЕЦОВА ОЛЕНА АНАТОЛІЇВНА

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНИХ НОРМ
ПОВЕДІНКИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

13.00.01 - теорія та історія педагогіки

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Одеса - 1997

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі педагогіки Південноукраїнського державного педагогічного університету ім.К.Д.Ушинського

НАУКОВИЙ КЕРІВНИК - доктор педагогічних наук, професор
ХМЕЛЮК Раїса Іллівна.

ОФІЦІЙНІ ОПОНЕНТИ - доктор педагогічних наук, професор
КОНДРАШОВА Лідія Валентинівна
- кандидат педагогічних наук, доцент
БУЖИНА Ірина Вячеславівна.

ПРОВІДНА УСТАНОВА - Ізмаїльський педагогічний інститут

Захист дисертації відбудеться "16" жовтня 1997р. о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 05.08.03. при Південноукраїнському державному педагогічному університеті ім.К.Д.Ушинського за адресою: м.Одеса, вул.Старопортофранківська, 26.

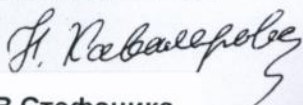
З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Південноукраїнського державного педагогічного університету ім.К.Д.Ушинського /270020, м.Одеса, вул.Старопортофранківська, 26/.

Автореферат розіслано "12" вересня 1997 р.

ВЧЕНИЙ СЕКРЕТАР

СПЕЦІАЛІЗОВАНОЇ ВЧЕНОЇ РАДИ

ПРОФЕСОР

КАВАЛЕРОВА.Н.А.

ЛННБ України ім.В.Стефаника

00751225 (M)

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Державна національна програма "Освіта" спрямована на виховання високоморальних громадян України шляхом забезпечення пріоритетності загальнолюдських цінностей, гармонійності відносин людини і навколишнього середовища, суспільства і природи; формування національної свідомості, любові до рідної землі, свого народу, готовності їх захищати; утвердження принципів загальнолюдської моралі: справедливості, патріотизму, доброти, працелюбності; вивчення і бережливого ставлення до культури, традицій, звичаїв усіх народів, що населяють Україну.

Моральне виховання завжди перебувало в центрі уваги суспільства. Його актуальність у наш час зростає в зв'язку з тим, що в частини молоді відбулося зниження моральних цінностей, втрачається віра в справедливість і гуманність нашого суспільства, що призводить до розладженості світогляду людини, відволікає її від соціальних орієнтирів у житті.

Психологічний аспект морального виховання досліджували І.Д.Бех, Л.С.Виготський, О.В.Запорожець, Г.С.Костюк, О.М.Леонтєв, О.Ю.Мінгобоев, Р.В.Павелків, М.Ф.Скрипченко, С.Л.Рубінштейн, Д.В.Ельконін та ін. Моральному вихованню дошкільників і молодших школярів присвячено праці А.М.Богуш, О.С.Богданової, Л.І.Вожович, І.В.Бужиної, З.Н.Варбанець, Л.О.Висотної, Т.І.Гризовлядової, М.І.Губрієнко, Т.Р.Гуменнінової, В.Г.Кузя, В.І.Петрової, Л.С.Пивовар, Е.Е.Файчак, О.В.Фон та ін.

Окремі питання морального виховання досліджували: М.І.Болдирєв, Д.І.Водзінський, К.В.Гаврилович, В.С.Гурін,

ЛНБ ім. В. Стефанишина

О.В.Кирчук, О.П.Кондратюк, Л.В.Кондрашова, І.С.Мар'єнко, Н.Л.Олексюк, І.Ф.Свадковський, М.Г.Стельмахович, В.О.Сухомлинський, О.Г.Харламов.

Серед зарубіжних учених моральне виховання вивчали: П.Еббс, М.Роуз, Е.Уілсон, Е.Сторр, Л.Рейд, Р.Гіпсон, В.Штейн та ін.

Як бачимо, моральне виховання досліджувалося в різних його аспектах. Разом з тим, процес інтеріоризації /від лат. interior - внутрішній, перехід ззовні всередину/, логіка і умови переходу моральних норм, що склалися в суспільстві, у внутрішній світ особистості залишаються недостатньо дослідженими.

А к т у а л ь н і с т ь проблеми, її наукова і практична значущість, а також недостатня теоретична і методична розробленість зумовили вибір теми нашого дослідження: "Педагогічні умови формування моральних норм поведінки молодших школярів." У якому зв'язку перебувають моральні норми з іншими регуляторами поведінки дітей, які умови, механізм перетворення моральних норм у регулятор поведінки молодших школярів - ці питання становлять сутність **проблеми** дослідження. Вирішення даної проблеми і є **метою** дослідження.

Об'єкт дослідження - моральне виховання молодших школярів.

Предмет дослідження - процес формування моральних норм поведінки молодших школярів.

Концепція дослідження: виховання культури поведінки молодших школярів - складова частина морального виховання; поведінка дитини як спосіб взаємодії її з навколишнім середовищем, що проявляється в зовнішніх поведінкових діях,

система її вчинків регулюються моральними нормами та іншими чинниками.

Моральні норми виступають у багатьох функціональних якостях: це - і першооснова моральної грамотності, і важливий чинник морального виховання, і регулятор поведінки. Однак самі собою моральні норми не забезпечують єдності моральних знань і поведінки. Для того, щоб відбулася інтеріоризація моральних норм у регулятор поведінки, необхідно, щоб дитина сприйняла ці норми, щоб моральний досвід, здобутий у спілкуванні і діяльності, став для неї особистісно значущим.

Моральні норми стають регулятором поведінки, якщо вони взаємодіють в інших регуляторах: мотивом, діяльністю, моральними знаннями, навичками і вміннями, якостями особистості, звичками. Регулятори поведінки дитини взаємопов'язані, взаємозалежні, взаємозумовлені. Виступаючи в єдності, вони ведуть до вищої мети, вищого рівня регуляції - саморегуляції, рефлексії суб'єкта. Саморегуляція являє собою замкнутий контур регулювання і є інформаційним процесом, носіями якого виступають різні форми відображення дійсності.

Г і п о т е з а дослідження - моральні норми стануть регулятором поведінки молодших школярів, якщо реалізувати такі педагогічні умови: забезпечення співвідношення моральних норм, уявлень та поведінки дітей; єдності об'єктивного сенсу діяльності і суб'єктивної її значущості; інтеграції навчальних предметів та максимальне прилучення дітей до традицій українського народу.

З а в д а н н я дослідження:

1. Виявити педагогічні умови формування моральних норм поведінки молодших школярів.
2. Розробити модель перетворення моральних норм у регу-

лятор поведінки дітей.

3. Визначити критерії, показники, якісні характеристики рівнів сформованості моральних якостей молодших школярів.

4. Розробити методiku діагностики моральної вихованості молодших школярів з урахуванням їх вікових особливостей.

5. Експериментально перевірити ефективність виявлених нами педагогічних умов процесу перетворення моральних норм у регулятор поведінки дітей.

Методологічну основу дослідження становлять положення філософії, психології про особистість як суб'єкт діяльності, моральні цінності і механізм переводу суспільної цінності в особистісну, про єдність об'єктивного сенсу діяльності і суб'єктивної її значущості.

Теоритичними джерелами дослідження стали праці Л.С.Виготського, О.В.Запорожця, В.М.Мясишева, Д.В.Ельконіна про особливості психічного розвитку дітей; принцип єдності свідомості і діяльності /О.М.Леонтьєв, С.Л.Рубінштейн/; моральний розвиток молодших школярів /О.С.Богданова, В.І.Петрова/; формування моральних якостей, переконань /В.О.Сухомлинський/; психологічні умови усвідомлення своєї поведінки /І.Д.Бех/; роль народної педагогіки в моральному вихованні особистості /А.М.Богуш, В.Г.Кузь, М.Г.Стельмахович/.

У роботі використовувався комплекс **методів**, адекватних меті і завданням дослідження: вивчення і аналіз філософської, психологічної, педагогічної літератури вітчизняних і зарубіжних авторів, архівних матеріалів; узагальнення передового педагогічного досвіду; метод масового опитування дітей, батьків, учителів; ранжування, спостереження /суспільне і вибіркове/; вивчення продуктів діяльності дітей, умов їх життя; думка компетентних осіб; написання міні-тво-

рів; проведення тематичних дискусій. В процесі дослідницько-експериментальної роботи було використано низку спеціальних методик: метод ситуацій вільного вибору морального вчинку, метод образного уявлення учнями моральних явищ /сюжетне малювання, ігри-драматизації, інсценування оповідань, казок, байок, показ фотографій, творів образотворчого мистецтва/; метод "продовження оповідання".

В а з о м дослідження та зібрання первинної інформації були початкові класи шкіл Одеської, Миколаївської та Херсонської областей. Дослідно-експериментальна робота здійснювалася в початкових класах шкіл NN 7,42,56 м.Миколаєва і Лупарівської, Доманівської школи N 2, Новоодеської школи N 2 Миколаївської області. В ній взяли участь 26 вчителів початкових класів, 270 учнів, 156 батьків.

Дослідження проходило в три етапи:

На першому етапі /1992-1993/ вивчалася література з проблеми, визначалися вихідні теоретичні позиції. Розроблялася програма дослідно-експериментальної роботи; аналізувалася і узагальнювалася передовий досвід учителів морального виховання молодших школярів; створювалася та апробувалася "Азбука" моральних норм для молодших школярів.

На другому етапі /1994-1995/ здійснювалася апробація і коректування дослідницьких методик; проводився діагностичний експеримент; перевірялася ефективність педагогічних умов перетворення моральних норм у регулятор поведінки молодших школярів; уточнювалися показники і рівні моральної вихованості дітей.

На третьому етапі /1996-1997/ аналізувалися і узагальнювалися матеріали дослідження, оброблялися експериментальні дані, формулювалися висновки, розроблялися і впроваджувалися

в практику роботи шкіл науково-методичні рекомендації для вчителів початкових класів, вихователів груп продовженого дня.

Наукова новизна дослідження:

- виявлено педагогічні умови формування моральних норм поведінки у молодших школярів та експериментально перевірено їх ефективність у процесі перетворення моральних норм у регулятор поведінки;

- розроблено модель механізму перетворення моральних норм у регулятор поведінки молодших школярів, яка складається із концентричних кілець, що умовно означають регулятори поведінки, їх взаємозв'язок та взаємозалежність;

- розроблено і практично апробовано методику діагностики моральної вихованості молодших школярів з урахуванням їх вікових особливостей;

- визначено критерії, показники, якісні характеристики рівнів моральної вихованості молодших школярів.

Теоретична значущість роботи полягає в уточненні і конкретизації понять: "вихованість", "моральна вихованість", "національне виховання", "моральні норми", "регулятори поведінки"; розробці педагогічних умов перетворення моральних норм у регулятор поведінки дітей.

Практична значущість дослідження: розроблено "Азбуку" моральних норм для учнів початкових класів та методичні рекомендації до неї, що виступають орієнтиром для вчителів, батьків у моральному вихованні дітей; запропоновано методику діагностики моральної вихованості молодших школярів та методику визначення співвідношення моральних знань і поведінки дітей.

Достовірність одержаних результатів забезпе-

чувалася опорою на вихідні методологічні позиції; достатнім масивом досліджуваних; використанням комплексу взаємодоповнюючих методів дослідження, адекватних поставленій меті і завданням дослідження; аналізом дослідно-експериментальної роботи, її наслідків, що засвідчили ефективність обраних методів впливу на процес перетворення моральних норм у регулятор поведінки молодших школярів.

На захист вноситься:

- механізм перетворення моральних норм у регулятор поведінки молодших школярів, який передбачає ступеневість даного процесу: від накопичення знань про моральні норми, їх прийняття дитиною та засвоєння до саморегуляції як вищої мети перетворення моральних норм у регулятор поведінки; регулятори поведінки як цілісний процес;

- перехід моральних вимог у норму поведінки відбувається шляхом усвідомлення дітьми самої ситуації, розуміння і переживання ними мотиву вчинку, його наслідків для інших; дитина не лише знає норму, але й приймає її, вкладає в неї свій власний сенс, вона стає для неї особистісно значущою;

- педагогічні умови формування моральних норм та перетворення їх у регулятор поведінки молодших школярів, серед яких основними є забезпечення співвідношення моральних норм, уявлень і поведінки дітей; єдність об'єктивного сенсу діяльності і суб'єктивного її значення;

- вивчення і прилучення молодших школярів до традицій українського народу, що впливають на емоційну сферу дитини і формують моральні якості, почуття, навички, поведінку; емоційні переживання, викликані радістю, здивуванням, раптовістю, сприяють трансформації моральних вимог, норм у моральні установки школяра.

А пробація і впровадження результатів дослідження. Матеріали дослідження були представлені у виступах на педагогічних радах шкіл, батьківських зборах, семінарах вчителів м.Миколаєва і області; науково-практичних конференціях Миколаївського педагогічного інституту, Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К.Д.Ушинського, Миколаївського та Одеського інститутів підвищення кваліфікації вчителів; на республіканських науково-практичних конференціях /Херсон, 1994; Запоріжжя, 1995/, на міжнародній конференції /Одеса, 1996/. Методичні рекомендації, розроблені в рамках даного дослідження, використовуються в навчальному процесі на факультетах підготовки вчителів початкових класів Миколаївського, Ізмаїльського педагогічних інститутів та Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К.Д.Ушинського.

Структура дисертації: робота складається зі вступу, двох розділів, списку використаної літератури і додатка. У тексті міститься 6 таблиць, 1 малюнок і 1 схема.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовується актуальність дослідження, визначаються його об'єкт, предмет, концепція, гіпотеза, мета і завдання, методологічна основа, наукова новизна, теоретична і практична значущість роботи, положення, що виносяться на захист.

У першому розділі - "Теоретичні засади морального виховання молодших школярів" аналізується стан дослідженості проблеми морального виховання в психолого-педагогічній літературі, визначається місце і роль моральних норм у вихованні молодших школярів, розглядаються регулятори поведінки.

Вивчення сутності моральності, морального, національного виховання дало можливість визначити робоче поняття "вихованість". Вихованість - це соціальна і культурна зрілість особистості, її якісна характеристика з урахуванням вікових особливостей. Це інтегрована властивість особи, що проявляється в потребі жити і творити у відповідності з ідеалами істини, добра і краси. Вихованість виступає як показник розвитку рівня людських відносин, почуттів, громадянської позиції. (О.С.Богданова).

Довідкова психолого-педагогічна література визначає моральні норми як правило, зразок, прийняті в даній спільноті стандарти поведінки, що регламентують відносини людей. Моральні вимоги, виражені у вигляді норм, відображаються в моральній свідомості у вигляді відповідних правил, заповідей.

Моральна норма - одна із простих форм моральної вимоги: вона виступає в двох видах - як елемент моральних відносин і як форма моральної свідомості. Одне із завдань виховання учнів полягає в тому, щоб прості норми моральності стали внутрішньою потребою, набули форму нахилів, звичок і виконувалися без зовнішніх і внутрішніх спонукань (І.С.Мар'єнко, І.Ф.Свадковській).

Норми виконують низку функцій стосовно взаємовідносин дітей: регулятивну, оцінну, стабілізуючу і т.п. Норми дають можливість людині оцінювати свої і чужі вчинки, відповідність їх прийнятим еталонам, відбирати потрібні і відкидати недопустимі форми поведінки, спрямовувати і регулювати свої відносини з іншими людьми. Функціонування норм безпосередньо пов'язано із соціальним контролем з боку суспільства. Моральні норми є елементами суспільної свідомості. Відомо, що

суспільна свідомість відображається в індивідуальній свідомості, яка являє собою внутрішній, духовний світ особистості. Свідомість окремої людини вбирає в себе, робить власним досягненням більшу чи меншу частину того багатства, яке міститься в суспільній свідомості.

У суспільстві для різних систем відносин існують різні моральні норми і правила поведінки. Діти, розвиваючись під впливом різноманітних відносин з оточуючими людьми, засвоюють різні моральні норми, що визначають їх уявлення про обов'язок, честь, добро, зло, гуманність, справедливість і т.п. Становлення моральних поглядів, переконань, ідеалів відбувається в умовах вибору моральних норм, перед яким постає кожна людина в своїй поведінці і діяльності. Цей вибір проявляється у ставленні особи до фактів моральної поведінки. Усвідомлена оцінка їх може виражатися в моральному судженні, яке функціонує не лише як думка, але і як певна готовність до моральної дії. Моральні норми стають регулятором поведінки учня лише за умови, якщо вони ним прийняті і засвоєні, стали його надбанням, а також виступають у єдності з іншими регуляторами поведінки.

Поведінка в структурі особистості займає особливе місце, являє собою сукупність зовнішніх проявів, які інколи можуть маскувати справжній внутрішній зміст особистості, але потенційно завжди адекватні йому. Поведінка людини - це система вчинків, дій, які одержують ту чи іншу моральну оцінку. Відповідно з цим виховання поведінки як системи вчинків є передусім моральним вихованням.

В довідковій психолого-педагогічній літературі ми не знайшли визначення поняття "регулятори поведінки". В деяких дослідженнях морального виховання школярів /О.С.Богданова,

М.І.Болдирев, М.і.Боришевський, З.Н.Варбанець, І.С.Мар'єнко, І.Ф.Свадковський, О.Г.Харламов/ вказуються окремі регулятори поведінки дітей і їх значення в становленні особистості. Енциклопедичний словник визначає чинники як рушійну силу процесу. На нашу думку, регулятори поведінки - це чинники, які дають можливість поведінку особистості упорядкувати, змінити, коригувати залежно від конкретної ситуації, унормувати її. Нами було виділено сім регуляторів поведінки: норма, зразок, мотив, діяльність, моральні знання, навички і вміння, якості, властивості особистості, звички. Саморегуляцію правомірно розглядати як головну мету, кінцевий результат перетворення моральних норм у регулятор поведінки. Включення дитини в діяльність, спілкування з іншими сприяють набуттю не лише морального досвіду, але й формуванню моральних якостей, почуттів, умінь і навичок, самопізнанню і самоконтролю. Натомість організована діяльність може виступати регулятором поведінки дитини за таких умов: опора на сформовані зразки, орієнтація на них, відсутність зайвої опіки з боку дорослих, урахування вікових і індивідуальних особливостей дітей, поступовий перехід на опосередкований контроль з боку дорослих, єдність об'єктивного сенсу діяльності і суб'єктивності її значущості. Заключний етап цього складного процесу передбачає закріплення доцільних норм поведінки у вигляді поведінкових навичок і звичок. Регулятори моральної поведінки взаємопов'язані, взаємозалежні і взаємозумовлені. Відтак, виникає необхідність формування їх у єдності і цілісності.

У другому розділі - "Експериментальне дослідження процесу перетворення моральних норм у регулятор поведінки молодших школярів" представлено результати експериментальної ро-

боти, яка полягала в тому, що в експериментальних класах вводилися виявлені нами педагогічні умови, які згідно гіпотези повинні були сприяти перетворенню моральних норм і уявлень дітей в регулятор їх поведінки. Задля цього була розроблена "Азбука" моральних норм молодшого школяра, яка виступала одним із чинників моделі морального виховання, використовувалася як програма, слугувала орієнтиром здійснення виховної роботи педагогами, батьками, давала можливість орієнтуватися в початковій моральній грамотності. "Азбука" обіймає 150 правил. Звісно, що такі правила не можна передбачити на всі випадки життя та різні ситуації. Та все ж ми прагнули поступово підводити дітей до розуміння загальних моральних вимог, відповідно з якими вони повинні діяти і поводити себе належним чином.

Завданням наступного етапу роботи було виявлення вихідного рівня сформованості моральної вихованості кожного учня. Задля цього ми визначили провідні принципи діагностики, виявили критерії і показники, розробили характеристики рівнів моральної вихованості, дібрали методики діагностики, адекватні моральному розвитку молодших школярів. Під рівнем моральної вихованості молодшого школяра ми розуміємо сукупність достатньо стійких якостей, рис, почуттів, умінь і навичок, які проявляються в навчанні, праці, спілкуванні, в ставленні до самого себе, в прийнятті норм моральності і їх перетворення в регулятор своєї поведінки, єдність внутрішньої і зовнішньої культури.

Крім діагностики моральної вихованості нас цікавило співвідношення моральних норм, уявлень і поведінки молодших школярів, оскільки це один із показників моральної вихованості дітей. Саме цей показник дає можливість судити, нас-

кільки моральні норми, що були засвоєні і прийняті учнями, стали їх надбанням, регулятором поведінки. Нами було виділено чотири критерії моральної вихованості молодших школярів: моральна свідомість; інтереси, потреби, провідні мотиви; синтез розвинутої необхідних якостей, властивостей, почуттів, стійких звичок і життєдіяльність. За кожним із цих критеріїв було визначено показники. Діагностика моральної вихованості учнів здійснювалася комплексом різних методів, що дало можливість нам порівнювати, співставляти дані, одержані за допомогою різних методів, піддавати їх якісному і кількісному аналізу і забезпечувало їх вірогідність.

За експериментальними даними було виділено 4 рівні сформованості моральної вихованості молодших школярів, які відрізнялися ступенем засвоєння кожного з означених показників.

До високого рівня моральної вихованості молодших школярів ми віднесли дітей, у яких присутні правильні й достатньо повні для їх віку моральні і етичні уявлення, поняття, знання моральних вимог, норм, вони вміють адекватно оцінювати вчинки своїх товаришів та самих себе, здійснювати самоконтроль. У пізнавальній діяльності вони спираються на суспільно значущі мотиви, їм властива різнобічність інтересів; своєю діяльністю прагнуть принести успіх школі, класу; їм властива доброзичливість до людей, співчуття, співпереживання, вони скромні, правдиві, ввічливі; володіють навичками і звичками колективного спілкування; має місце сталість моральної поведінки в типових і ускладнених ситуаціях, незалежність поведінки від зовнішнього контролю; їм властива культура мовлення. Високий рівень оцінювався "3" /трьома/ балами.

Достатній рівень ми оцінювали двома балами. До цього рівня віднесли дітей, які характеризувалися наявністю різно-

бічних інтересів, самостійністю у виконанні діяльності щодо задоволення інтересу, потреб; їм були властиві адекватні, але недостатньо повні моральні й етичні уявлення; мала місце сталість моральної поведінки в різних ситуаціях; для них були характерні такі моральні почуття як доброзичливість, чуйне ставлення до товаришів, учителів, батьків; ці учні скромні, ввічливі, дисципліновані, захищали честь колективу, надавали допомогу товаришам.

Для учнів із середнім рівнем сформованості моральної вихованості була характерна наявність нечітких моральних і етичних уявлень; їхні інтереси не завжди були усталеними; переважали особистісно значущі мотиви; вони не завжди правильно оцінювали свої вчинки та вчинки товаришів; знання моральних вимог було неповним; лише частково володіли навичками і звичками колективного спілкування; до людей були доброзичливими, але не завжди знали, як її виявити, в чому вона полягає; відсутній самоконтроль; не завжди були чемними та скромними /1 бал/.

Низький рівень сформованості моральної вихованості характеризувався відсутністю моральних і етичних уявлень, норм; неусталеністю інтересів; відособленістю, байдужістю до колективу, до товаришів, у своїх діях діти керувалися тільки власними інтересами, зневажали допомогою інших, у них відсутні почуття співпереживання; вони захищали честь колективу лише тоді, коли їм це було вигідно; це діти з неусталеною моральною поведінкою; не завжди виявлялося у них почуття правдивості та чесності /0 балів/.

Діагностичний експеримент засвідчив, що з високим рівнем сформованості моральної свідомості, інтересів, потреб, провідних мотивів, синтезу розвитку необхідних якостей, власти-

востей, почуттів, стійких звичок, життєдіяльності не було зафіксовано жодної дитини. Дещо кращі результати /23%/ було виявлено за першим критерієм - моральна свідомість і таким його показником як знання моральних вимог, відповідних даному віку: добре - погано, поняття про добро й зло і т.п. Пояснити це можна тим, що моральне виховання має ступеневий характер. На першому ступені діти засвоюють "Азбуку" моральності. Засвоєння елементарних правил моралі на початковому етапі виховання пов'язано з пробудженням почуттів і виробленням елементарних навичок поведінки. На другому ступені на основі початкових уявлень про норми і правила поведінки в школярів формуються етичні поняття, вміння правильно поводити себе в тому чи іншому випадку, дотримуватися моральних норм. Третій ступінь характеризується формуванням переконань, виробленням стійких звичок поведінки і дальшим розвитком почуттів. На цьому ступені більш чітко проявляються мотиви поведінки, діяльності, певні моральні принципи /19%/. Зрозуміло, що між цими ступенями немає чітких меж, вони умовні, взаємопов'язані і взаємозалежні, проявляються надто індивідуально і не завжди збігаються з віковими ступенями розвитку. Такий критерій, як синтез розвинутих необхідних якостей, властивостей, почуттів, стійких звичок засвідчив, що лише 11% дітей належать до достатнього рівня. Гірше з життєдіяльністю молодших школярів: лише 9% дітей виявили достатній рівень її сформованості, а для 52% був характерний низький рівень. Це означає, що моральні норми, поняття, уявлення ще не стали регулятором їх поведінки.

Нами було проведено також діагностування співвідношення моральних норм, уявлень і поведінки молодших школярів. Вивчалися моральні норми: чесність, правдивість, ввічливість,

товариськість. У виявленні моральної поведінки показниками рівня вихованості виступали вчинки в ситуації вибору, коли дитина самостійно приймала рішення і діяла, дотримуючись /або всупереч/ засвоєної моральної норми; стійкість вчинків у різних ситуаціях. Діагностика засвідчила, що більша половина дітей мали адекватні уявлення щодо чесності - правдивості і товариськості, вони засвоїли ці норми, але дотримувалися цих норм не всі з них. Уявлення дітей про моральні норми були нестійкими в змінених обставинах, вони вагали самостійно, без опіки дорослих зробити правильний вчинок; часто їх вчинки були невмотивованими.

Задля перетворення моральних норм у регулятор поведінки молодших школярів ми скористалися принципом інтеграції навчальних предметів. Інтеграція - це один із шляхів оновлення змісту освіти в сучасній школі. Головна мета інтегрованих курсів - формування в молодших школярів гуманітарного мислення, в центрі якого знаходиться людина. /М.В.Грищенко, В.Р.Ільченко, П.П.Кононенко/.

Нами був розроблений інтегрований курс "Природа - народознавство - мистецтво", метою якого виступила організація діяльності дітей, орієнтована на моральний зразок, який сприяв забезпеченню єдності об'єктивного сенсу діяльності та її суб'єктивної значущості. Формами організації навчання стали уроки-екскурсії в музеях /історико-краєзнавчий, художній, шкільний "Батьківська хата"/, храмах; екскурсії у ветеринарні лікарні й аптеки, уроки на лоні природи, в куточках живої природи, уроки-екскурсії вулицями старого міста, спрямовані на збирання музейних експонатів і фіксацію спогадів старожилів, екологоестетичні заняття в природі і т.п. Основна увага зверталася на організацію діяльності самих дітей,

їх спостережень, цільових ігор, що спонукали учнів до вивчення правил поведінки, прийняття моральних норм, пізнанню навколишнього світу.

Розроблена нами "Азбука" моральних норм містила в собі низку норм, спрямованих на моральне регулювання ставлення молодших школярів до природних багатств. Народознавство містить великі можливості щодо ознайомлення дітей з моральними нормами українського народу, розвитку національної самосвідомості. Ці можливості реалізовувалися двома шляхами: шляхом безпосереднього використання методів /фактичного матеріалу/ народної педагогіки і на основі втілення ідей етнопедагогіки. Народознавчим змістом роботи виступило ознайомлення учнів у навчально-виховному процесі з моральними нормами українського народу, його національними рисами, якостями, менталітетом, характером, національною самосвідомістю. В СШ №42 м.Миколаєва, де проводилася дослідно-експериментальна робота, було створено музей "Батьківська хата", в якому проходили уроки української міфології, уроки-казки, такі виховні заходи, як "Вертеп", "Ожинки", "Проводи зими", "Зелені свята" і т.п. На прикладах казкових героїв діти вчилися оцінювати свої дії і вчинки інших людей. Уроки-екскурсії в образотворчий музей сприяли уточненню морально-етичних норм, вихованню громадянськості, любові до Батьківщини, естетичному співпереживанню, розумінню прекрасного в мистецтві.

В процесі дослідно-експериментальної роботи вивчення і прилучення дітей до традицій українського народу, історії рідного краю, мистецтва виступало дійовим засобом і умовою формування моральних якостей, почуттів, перетворення моральних норм у регулятор поведінки. Задля цього впродовж року прово-

дилися календарні обрядові свята українського народу. Вивчення і залучення дітей до традицій українського народу дало можливість виробити національну систему моральної орієнтації, закласти засади самовиховання учнів.

Одним із стимулів морального виховання учнів виступають моральні орієнтири, що пов'язані з рідним краєм, регіоном. Для Миколаївщини таким орієнтиром може стати рід Аркасів. Центральною фігурою в цій родині є М.М.Аркас, автор опери "Катерина", книги "Історія України-Руси", організатор у м.Миколаєві товариства "Просвіта", культурно-освітній діяч, про життя і діяльність якого учні дізналися в ході декількох екскурсій в село Стара Богданівка, де був маєток Аркасів. Проведення обрядових свят, вивчення рідного краю, проведення музейних уроків було спрямовано на формування ціннісного ставлення до навколишнього світу і виявилось ефективним засобом впливу на емоційну сферу дітей. Емоції, які переживали діти, сприяли переходу моральних знань у переконання; одержана інформація набувала для них особистісного смислу, створювалося позитивне ставлення до неї.

Для перевірки правильності гіпотези, ефективності виділених нами умов дослідно-експериментальної роботи в кінці третього року навчання було проведено заключний діагностичний зріз як в експериментальних, так і в контрольних класах.

Матеріали заключного зрізу засвідчили, що за три роки значно зросла моральна вихованість молодших школярів за всіма чотирма критеріями. Збільшилася кількість дітей з високим і достатнім рівнями моральної вихованості. Суттєві зміни відбулися в життєдіяльності дітей експериментальних класів. Якщо на початку дослідно-експериментальної роботи з низьким рівнем життєдіяльності було 52% дітей, то після навчання за-

лишилося лише 12%; 80% дітей характеризували високим і достатнім рівнем життєдіяльності /поведінка, спілкування, або взаємовідносини/, де реалізується моральна вихованість. У контрольних класах також спостерігалось зростання позитивних вчинків та поведінки дітей, але воно було менш помітним, ніж у експериментальних. Привертає до себе увагу той факт, що за таким критерієм, як життєдіяльність у контрольних класах залишилося більше дітей з низьким рівнем моральної вихованості - 42%. У дітей експериментальних класів більш повними і адекватними стали моральні уявлення, поняття; розширилися моральні інтереси, зросли суспільно значимі мотиви діяльності і поведінки. Переважними в поведінці учнів стали такі моральні якості як правдивість, повага до людей, доброзичливість і такі моральні почуття як співчуття, співпереживання, симпатії. Зросла стабільність, стійкість і незалежність поведінки молодших школярів від зовнішнього контролю; мало місце зростання передбачення моральних наслідків своїх вчинків. Діти експериментальних класів переважно навчилися адекватно оцінювати вчинки своїх товаришів, давати адекватну самооцінку, здійснювати самоконтроль у різних ситуаціях.

Відносно співвідношення моральних норм, уявлень і поведінки молодших школярів, то як у експериментальних, так і в контрольних класах спостерігалось зростання адекватного розуміння і засвоєння моральних норм, правильних вчинків і поведінки дітей. Натомість у експериментальних і контрольних класах співвідношення моральних норм і вчинків дітей суттєво відрізнялося. Так, у експериментальних класах розрив між засвоєними моральними нормами і поведінкою становив: чесність і правдивість - 89-80% / до дослідно-експериментальної роботи - 60-36%/, ввічливість - 87-90% /до дослідної роботи

Таблиця

**Порівняльні дані співвідношення моральних норм,
уявлень і поведінки молодших школярів / у % /.**

До проведення експериментальної роботи						К	Після проведення експериментальної роботи					
Адекватні уявлення			Поведінка дітей у реальній ситуації				Л	Адекватні уявлення			Поведінка дітей у реальній ситуації	
чесність і правдивість	ввічливість	товариськість	чесність і правдивість	ввічливість	товариськість	А		чесність і правдивість	ввічливість	товариськість	чесність і правдивість	ввічливість
60	64	58	36	38	32	Е	89	92	87	80	83	80
						К	64	70	60	40	44	38

**Примітка: Е - експериментальні класи
К - контрольні класи**

68-32%/. В контрольних класах співвідношення було таким: чесність і правдивість - 64-40%; ввічливість - 70-44%; товариськість - 60-38%.

Відповідно до експериментальних порівняльних даних заключного зрізу, правомірно стверджувати, що моральні норми для більшості дітей експериментальних класів стали регуляторами їх поведінки.

У висновках викладено результати дослідження, основні з них такі:

1. Суперечливість моральних знань і поведінки молодших школярів проявляється в двох напрямках: учнівські вчинки високоморальні, але рівень осмислення моральних понять нижче рівня набутого ними досвіду моральної поведінки; учні добре засвоїли моральні норми, знають, як потрібно правильно поводити себе, але в своїй поведінці не завжди керуються набутими знаннями. Факт заперечення дітьми моральних вимог засвідчує не відсутність моральних знань загалом та відрив їх від почуттів, а результат абстрактного розуміння значущості цих вимог та неадекватності оцінки своєї поведінки.

2. Як засвідчили результати експерименту, перехід моральних вимог у норму поведінки відбувається шляхом розуміння дітьми самої ситуації, усвідомлення і переживання ними мотиву вчинку, його наслідків для інших. Відтак, дитина не лише засвоює норму, але й привносить у її змістовну характеристику власний смисл, ця норма набуває для неї особистісної значущості і таким чином забезпечується єдність об'єктивного і суб'єктивного засвоєння норм моральності.

3. Дослідження засвідчило, що ефективними педагогічними умовами перетворення моральних норм у регулятор поведінки молодшого школяра виступили: співвідношення моральних норм,

уявленнь і поведінки дітей, єдність об'єктивного сенсу діяльності і суб'єктивної її значущості та прилучення дітей до традицій українського народу.

4. Під впливом означених педагогічних умов відбулися відчутні позитивні зміни у формуванні моральних норм поведінки молодшого школяра. Значна частина учнів експериментальних класів досягла високого рівня моральної вихованості. За даними досліджень, моральна норма стає для них особливо значущою, якщо вона нашаровується на їхній досвід, пов'язаний з особистою участю дітей в різних видах діяльності.

5. В ході дослідження було виявлено деякі закономірності процесу формування моральних норм і перетворення їх у регулятор поведінки молодших школярів: діяльність стає регулятором поведінки молодших школярів: якщо вона має для них особистісний смисл; якщо об'єктивний сенс цієї діяльності і її суб'єктивна значущість для самого учня збігаються; якщо знання моральних норм і вимог включаються в процес підготовки і реалізації дій і вчинків, що викликають емоційні переживання, трансформують ці норми в моральні установки учня.

Основний зміст дисертації викладено в таких публікаціях автора:

1. Албука моральних норм молодшого школяра /рос.мовою/. - Миколів, 1994. - 29 с.

2. Моральні норми як регулятор поведінки молодшого школяра. Навчальний посібник. - Миколаїв: МІУВ, 1996. - 46 с..

3. Принципи діагностики духовної вихованості молодших школярів /рос.мовою/. - Матеріали міжнародної конференції "Освіта в сучасному суспільстві: проблеми, теорія, практика". - Одеса, 1996. - С. 150-151.

4. Діагностика моральної вихованості молодших школярів.

Методичні рекомендації. - Миколаїв: МІУВ, 1997 - 35 с.

5. Духовні доміанти часу // Початкова школа. - 1997. - N 5. - С. 50-53.

6. Вплив духовної культури українського ренесансу 20-х років ХХ ст. на розбудову загальноосвітньої школи на Миколаївщині // Вересень: МІУВ. - 1997. - N 1. - С. 21-24.

7. Родина Аркасів як моральний орієнтир для молодого покоління у процесі духовного відродження України /рос. мовою/. матеріали міжнародної конференції.- Остріг, 1997.-С.174-181.

8. Інтеграція учбових предметів як одна із умов перетворення моральних норм у регулятор поведінки молодших школярів // Рідна школа. - 1997. - N 10. - С. 4-6.

9. Регулятори поведінки молодшого школяра. /рос. мовою/. // Наука і освіта. Одеса - N 2. - 1997. - С.14-16.

А Н О Т А Ц І Я

Кузнецова Е.А.: "Педагогические условия формирования нравственных норм поведения младших школьников". Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 - теория и история педагогики. Южно-Украинский государственный педагогический университет им. К. Д. Ушинского.

В исследовании раскрыты место и роль нравственных норм в воспитании младших школьников, описаны регуляторы поведения, их взаимосвязь, взаимозависимость. Теоретически обоснованы и экспериментально проверены педагогические условия превращения нравственных норм в регулятор поведения младших школьников. Проведенное исследование показало, что процесс превращения нравственных норм в регулятор поведения - сложный, многогранный, длительный, зависящий от многих факторов и условий.

KUZNETSOVA E.A. "Pedagogical conditions of formation of moral norms of junior pupils behaviour".

Dissertation to be submitted for a Candidate degree of pedagogical Sciences . Speciality 13.00.01 - theory and history of pedagogics.

Southern Ukrainian State Teachers Training University after K.D.Ushinsky.

The place and role of moral norms in upbringing of junior pupils ,regulators of behavior,their interrelations are determined in the given research. Pedagogical conditions of transformation of moral norms to the regulation of behavior of junior pupils are theoretically grounded and experimentally tested. The research showed that the mentioned above process is complicated,many - sided,long, depending on many factors and conditions.

Ключові слова: регулятори поведінки, моральні норми, педагогічні умови.

Овчарук

Підписано до друку 16.07.1997р. формат 60x84 1/16. Папір
типографський. Друк офсетний. Ум.- друк. арк. 1. Тираж
100 пр. Замовлено 120 пр.

ПДПУ ім. К.Д.Ушинського.

1422 020

AB 38404
AB 38.404

MEMETSKAYA E.A. Pedagogical
moral norms of junior pupils

Dissertation to be submitted for a Candidate Degree of
pedagogical sciences. Specialty: 13.02.01 - theory and
history of pedagogy.

Southern Ural State Teachers Training University
after A.B. Kharuzhny.

The place and role of moral education in upbringing of
junior pupils, the content of moral education, the conditions
and methods of implementation of moral education in the process of
teaching and upbringing of junior pupils are investigated and
experimentally tested. The research shows that the
moral education of junior pupils is a complex process, depending
on many factors and conditions.

Keywords: moral education, junior pupils, moral norms, upbringing.

100 pp. Candidate degree of pedagogical sciences, specialty 13.02.01 - theory and history of pedagogy.

Ural State Teachers Training University